

ВПЛИВ АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ ПІДЛІТКІВ НА ПОВЕДІНКУ В КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЯХ

THE INFLUENCE OF CHARACTER ACCENTUATIONS OF TEENAGERS ON BEHAVIOR IN CONFLICT SITUATIONS

У статті розглядається безпосередній вплив акцентуації характеру підлітків на взаємодію з оточуючими у конфліктних ситуаціях, успішність в навчальній діяльності та інші аспекти життя. Викладаються теоретичні основи дослідження – роботи вчених, які вивчали акцентуації характеру, зазначаючи у працях той факт, що акцентуації характеру є крайніми варіантами норми, за яких окремі риси характеру підлітків надмірно загострені. Унаслідок цього можна помітити вибіркову вразливість щодо певного роду психогенних впливів за нормальної і навіть підвищеної стійкості до інших. Основна увага приділяється вивченню ступенів проявів рис акцентуації характеру, що простежуються в поведінці підлітків під час конфліктних і загострених ситуацій з однокласниками, батьками, учителями та друзями.

Усі фізіологічні особливості підліткового віку тісно пов'язані з недостатнім розвитком психіки саме в цей період. Поява психічних новоутворень пов'язана з труднощами переходу зі стану безтурботного дитинства до майже дорослого життя. Підлітковий вік вирізняється бунтом і протестом проти старших, самоствердженням серед однолітків та взагалі є віком бурхливих емоцій і переживань, особистісної нестабільності. На цьому етапі дуже швидко відбувається розвиток, особливо багато змін спостерігається щодо формування особистості. Останнім часом дорослі дедалі частіше опиняються в глухому куті, не маючи змоги припинити некеровані та агресивні витівки дітей. Сьогодні батьки та вчителі потребують найрізноманітніших психологічних знань, щоб бути компетентними в разі зустрічі з дитячою агресією. Щоб зробити менш гострими ті труднощі, які відчуває сам підліток, а також його батьки і школа, необхідно заздалегідь знати, які можуть бути прояви асоціальної поведінки в цьому віці, бути готовими до них та правильно діяти.

Ключові слова: акцентуації характеру, під-

літки, поведінка, конфліктні ситуації, загострені риси, конфлікт, девіантна поведінка, діти.

The article deals with the direct influence of the character accentuation of teenagers on interaction with others in conflict situations, success in educational activities and other aspects of life. Outlines theoretical basis of the research – the work of scientists who researched character accentuations, noting in their work the fact that character accentuations are extreme variants of behavior. As a result, it is possible to notice the selective sensitivity of a certain type of pxyogenic influences to normal and even increased sensitivity to others. The main attention is paid to the study and research of the degrees of manifestation of accentuation features, which are investigated in the teenager's behavior during conflict and aggravated situations with classmates, parents, teachers and friends.

All the physiological features of adolescence are closely related to the insufficient development of the psyche in this particular period. The appearance of mental neoplasms is associated with the difficulties of transition from a carefree childhood to almost adult life. Adolescence is characterized by rebellion and protest against elders, self-assertion among peers, and is generally an age of turbulent emotions and experiences, personal instability. At this stage, development takes place very quickly, especially many changes are observed in the formation of personality. Recently, adults are increasingly finding themselves at a dead end, unable to stop the unruly and aggressive pranks of children. Today, parents and teachers need a wide variety of psychological knowledge to be competent when dealing with children's aggression. In order to make the difficulties experienced by the teenager himself, as well as his parents and the school less acute, it is necessary to know in advance what the manifestations of antisocial behavior can be at this age, to be ready for them and to act correctly.

Key words: character accentuations, teenagers, behavior, conflict situations, aggravated features, conflict, deviant behavior, children.

УДК 159.923.3

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.42.10>

2022.42.10

Лисенкова І.П.

д.психол.н., професор б.в.з.,
завідувачка кафедри психології
Чорноморський національний
університет імені Петра Могили

Бурячок А.В.

студентка ОР «Магістр» спеціальності
053 «Психологія»
Чорноморський національний
університет імені Петра Могили

Постановка проблеми. Теманашого дослідження полягає в тому, що період становлення характеру, його типологічні особливості, які не були ще згладжені і завуальовані життєвим досвідом в підлітковому віці, виявляються дуже яскраво. Через деякий час риси акцентуації зазвичай згладжуються. Це дозволяє говорити про «підліткові акцентуації характеру, що минають». Дослідження акцентуації характеру є однією з найскладніших соціально-психологічних проблем. Чимало підлітків мають аномальні прояви характеру, що, безумовно, позначається на їх поведінці в суспільстві, взаємодії з оточуючими, успіш-

ності у навчальній діяльності та інших аспектах життя.

Личко А.Є. в своїх роботах зазначав той факт, що акцентуації характеру є крайніми варіантами норми, при яких окремі риси характеру підлітків надмірно загострені. Внаслідок цього можна помітити вибіркову вразливість щодо певного роду психогенних впливів при нормальної і навіть підвищеній стійкості до інших [9, с. 12].

Підлітковий вік є віком серйозної кризи, що зачіпає як фізіологічне, так і психічне здоров'я дитини. Криза безпосередньо пов'язана з періодом статевого дозрівання. У цей період

відбувається не тільки корінна перебудова раніше сформованих психологічних структур, але і виникають нові утворення, закладаються основи свідомої поведінки. Для цього досить складного етапу показовими є негативні прояви дитини, певна дисгармонійність в будові особистості, протестуючий характер поведінки по відношенню до дорослих, а також агресивність, підвищена тривожність, жорстокість, іноді некерованість [10, с. 26]. Тобто в підлітковому віці через складність і суперечливість особливостей зростаючого організму, внутрішніх і зовнішніх умов його розвитку можуть виникати ситуації, що порушують нормальний хід особистісного становлення, створюючи об'єктивні передумови для виникнення і прояву агресивності і конфліктності.

Останнім часом дорослі все частіше опиняються в глухому куті, перебуваючи не в силах припинити агресивні витівки дітей, що відбуваються на їхніх очах. Сьогодні батьки та вчителі потребують найрізноманітніших психологічних знань, щоб бути компетентними при зустрічі з дитячою агресією. Щоб зробити менш гострими ті труднощі, які відчуває сам підліток, а також його батьки і школа, необхідно заздалегідь знати, які можуть бути прояви асоціальності в цьому віці, бути готовими до них та правильно діяти [1, с. 27].

Найбільшу популярність здобув термін К. Леонгарда «акцентуована особистість». Однак, правильніше говорити про «акцентуації характеру». Особистість – поняття набагато складніше, ніж характер. Вона включає в себе інтелект, здібності, нахили, світогляд і таке інше. В описах К. Леонгарда йдеться саме про типи характеру. До того ж в країнах з німецькою мовою термін «акцентуована особистість» стали використовувати як клінічний діагноз замість терміна «психопатія», що є правомірним, якщо розглядати акцентуації як крайні варіанти норми. Узагальнюючи великий емпіричний матеріал, накопичений К. Леонгардом під час терапевтичної практики, він дійшов висновку, що є деякі риси, що визначають індивідуальність людини. Ці риси можуть мати різний ступінь виразності [5, с. 10].

Акцентуації характеру – це крайні варіанти норми, при яких окремі риси характеру надмірно посилені, унаслідок чого виявляється вибірково уразливість відносно певного роду психогенних впливів при нормальній і навіть підвищеній стійкості до інших [11, с. 48]. «Не завжди легко провести чітку межу між рисами, що формують акцентуовану особистість, і рисами, що визначають варіації індивідуальності людини, – пише К. Леонгард. Коливання тут спостерігаються у двох напрямках. Насамперед особливості застрягаючої, або педантичної, або гіпоманіакальної особистості можуть бути виражені в людині настільки

незначно, що акцентуація як така немає місця, можна лише констатувати відхилення від якогось «трафаретного», загальноприйнятого зразка. Особливо яскраво це виражено при визначенні тих чи інших властивостей темпераменту, що становлять всі проміжні щаблі його видів навіть до майже нейтральних. Загалом акцентуація завжди передбачає посилення ступеня певної риси. Ця риса особистості, таким чином, стає акцентуованою» [2, с. 23].

Акцентуовані риси далеко не такі численні, як індивідуальні, що варіюють, зазначає К. Леонгард. «Акцентуація являє собою, по суті, ті ж індивідуальні риси, але які володіють тенденцією до переходу в патологічний стан. Ананкастичні, паранояльні та істеричні риси можуть бути притаманні певною мірою будь-якій людині, але прояви їх такі мізерні, що вони можуть легко вислизнути від спостереження. При більшій виразності вони накладають відбиток на особистість як таку і можуть набувати патологічного характеру, руйнуючи структуру особистості» [3, с. 31].

Як зазначає К. Леонгард, жорсткого кордону немає і між нормальними, середніми людьми та акцентуованими особистостями. «Тут також не хотілося б підходити до цих понять надто вузько, тобто неправильно було б на підставі будь-якої дрібної особливості людини відразу ж вбачати в ній відхилення від норми. Але навіть за досить широкого підходу до того, які якості можна називати стандартними, нормальними, які не впадають у вічі, все ж таки існує чимало людей, яких доводиться відносити до акцентуованих особистостей» [5, с. 48].

Залежно від ступеня вираженості виділяють два ступені акцентуації характеру – явний і прихований. Явна акцентуація відноситься до крайніх варіантів норми. Вона відрізняється наявністю досить постійних рис певного типу характеру. Ретельно зібраний анамнез, відомості від близьких, нетривале спостереження, особливо в середовищі однолітків, а також результати експериментально-патохарактерологічної оцінки за допомогою діагностичного опитувальника дозволяють розпізнати цей тип. Однак вираженість рис певного типу не перешкоджає можливості задовільної соціальної адаптації. Зайняте становище зазвичай відповідає здібностям і можливостям. У підлітковому віці особливості характеру часто заострюються, а при дії психогенних чинників, що адресуються до «місця найменшого опору», можуть наступати тимчасові порушення адаптації, відхилення в поведінці. При подорослішанні особливості характеру залишаються досить вираженими, але компенсуються і звичайно не заважають адаптації [4].

Ступінь прихованої акцентуації повинен бути віднесений не до крайніх, а до звичай-

них варіантів норми. У повсякденних, звичних умовах, риси певного типу характеру виражені слабо або не виявляються зовсім. Навіть при тривалому спостереженні, різносторонніх контактах і детальному ознайомленні з біографією буває важко скласти чітке уявлення про певний тип характеру. Однак риси цього типу можуть яскраво, часом несподівано, виявлятися під впливом тих ситуацій і психічних травм, які висувають підвищені вимоги до «місця найменшого опору». Психогенні чинники іншого роду, навіть важкі, не тільки не викликають психічних розладів, але можуть навіть не виявити характеру. Якщо ж такі риси і виявляються, це, як правило, не призводить до помітної соціальної дезадаптації [6].

Існує дві класифікації типів акцентуацій характеру. Перша запропонована К. Леонгардом і друга – А.Є. Личко. Ці дві класифікації зіставив В.В. Юстицький.

Слід зазначити, що А.Є. Личко дав опис типів акцентуацій характеру саме для підліткового віку.

Постановка завдання. Метою роботи було теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити вплив акцентуацій характеру на поведінку підлітків у конфліктних ситуаціях. Методами дослідження було обрано аналіз, порівняння, класифікація, бесіда, спостереження та експеримент, метод математико-статистичної обробки даних. Для емпіричного дослідження було запрошено учнів-підлітків віком від 14 до 16 років різної статі. Для виконання поставлених завдань нами було підібрано такий блок психодіагностичних методик: психодіагностичний опитувальник А.Є. Личко (ПДО) та особистісний опитувальник Г. Шмішека, а також методики діагностики міжособистісних відносин Лірі та тест опису поведінки особистості у конфліктній ситуації К. Томаса.

Виклад основного матеріалу дослідження. На першому етапі нашого дослідження

формувалася вибірка відповідно до мети дослідження. На другому етапі дослідження виявляли акцентуації характеру та тип поведінки у конфліктній ситуації за допомогою використання методики психодіагностичного опитувальника А.Є. Личко (ПДО) та особистісного опитувальника Г. Шмішека, а також методики діагностики міжособистісних відносин Лірі та тесту К. Томаса. Заключний етап включав обробку та зіставлення отриманих результатів дослідження. Вибірка була складена відповідно до мети та завдань дослідження. До складу вибірки увійшли учні-підлітки у кількості 10 осіб, віком від 14 до 16 років.

Отримані результати показали, що за опитувальником А.Є. Личко маємо таке відсоткове співвідношення типів акцентуацій характеру: гіпертимний тип – 15 %, дистимний – 8 %, циклотимний – 16 %, емотивний – 11 %, демонстративний – 3 %, застрягаючий – 0 %, педантичний – 5 %, тривожний – 4 %, збудливий – 4 %, і екзальтований – 34 %.

Отже, згідно з результатами дослідження переважаючим типом акцентуації характеру підлітків є екзальтований. Тобто спостерігається схильність до афективної екзальтації (це досить близько до демонстративності). Тут йдуть самі прояви, але лише на рівні емоцій (все йде від темпераменту).

Далі ми використовували модифікований опитувальник для ідентифікації типів акцентуацій характеру підлітків А.Є. Личко, за яким отримано такі результати: гіпертимний тип – 20 %, циклоїдний – 8 %, лабільний – 17 %, астено-невротичний – 4 %, сензитивний – 12 %, тривожно-педантичний (психастенічний) – 8 %, інтровертований (шизоїдний) – 8 %, збудливий (епілептоїдний) – 3 %, демонстративний (істероїдний) – 17 %, нестійкий – 3 %.

Отже, тип акцентуації характеру серед підлітків цієї групи, що найбільш часто зустрічається – гіпертимний. За ним одразу йде

Таблиця 1

Класифікації типів акцентуацій характеру

Тип акцентуованої особистості (за К. Леонгардом)	Тип акцентуації характеру (за А.Є. Личко)
1. Лабільний	1. Лабільний циклоїд
2. Надрухливий / Емотивний	2. Лабільний
3. Демонстративний	3. Істероїдний
4. Надточний	4. Психастенічний
5. Ригідно-афективний / Некерований	5. Епілептоїдний
6. Інтравертований	6. Шизоїдний
7. Боязкий	7. Сензитивний
8. Неконцентрований або неврастенічний	8. Астено-невротичний
9. Екстравертований	9. Конформний
10. Слабовольний	10. Нестійкий
	11. Гіпертимний
	12. Циклоїдний

лабільний, що характеризується вираженою мінливістю у настрої і непередбачуваністю. Приводи для несподіваної зміни настрою можуть виявитися незначними, наприклад, кимось випадково упущене слово, чийсь непривітний погляд. Представники лабільного типу здатні одразу поринути у зневіру; і ще одним із виражених типів акцентуацій у групі підлітків став демонстративний (істероїдний), головною рисою якого є безмежний егоцентризм, непомірна жага постійної уваги до своєї особистості, шанування, захоплення та здивування.

Наступним етапом нашого дослідження було проведення тесту опису поведінки особистості у конфліктній ситуації К. Томаса, за яким маємо такі співвідношення стилів поведінки у конфліктній ситуації: суперництво – 16 %, співпраця – 19 %, компроміс – 26 %, уникання – 23 %, пристосування – 16 %.

Результати свідчать, що серед підлітків цієї групи найчастіше зустрічається компромісне вирішення конфліктної ситуації. Можемо припустити, що найпоширенішим виявилось компромісне вирішення конфліктної ситуації саме через те, що учням потрібно якось й надалі комунікувати й встановлювати контакти, навчатися в одному колективі.

На заключному етапі дослідження було проведено методичку діагностики міжособистісних відносин Лірі. За результатами дослідження ми отримали такі типи тенденції поведінки у конфліктних ситуаціях: авторитарний тип – 10 %, егоїстичний – 14 %, агресивний – 9 %, підозрілий – 12 %, підлеглий – 19 %, залежний – 20 %, доброзичливий – 7 %, альтруїстичний – 9 %.

Виконавши підрахунок балів за кожною октантою за допомогою спеціального «ключа» до опитувальника, отримані бали було перенесено на дискограму, на якій з'єднуються кінці векторів та утворюють особистісний профіль. За спеціальними формулами було визначено показники за основними факторами: домінування та доброзичливість.

Отже, розподіл стилів поведінки у конфліктній ситуації серед піддослідних свідчить про те, що в конфлікті переважає поведінка за принципом «підпорядкування + доброзичливість», а далі на рівних йдуть «домінування + агресивність» та «домінування + доброзичливість»; найменш вираженим стилем поведінки підлітків в конфлікті є «підпорядкування + агресивність».

Наступним кроком дослідження було визначення взаємозв'язків між акцентуаціями характеру та манерою поведінки у конфліктних ситуаціях. Для цієї мети було проведено розрахунки коефіцієнтів рангової кореляції Спірмена для кожної з пар методик: «Шмішек-Томас», «Личко-Томас» та «Лірі-Томас». Перевагою цього методу є те, що можна визначити як силу

взаємодії, так і характер зв'язку (прямий чи зворотний). Прямий зв'язок показує, що високий рівень однієї вимірюваної величини відповідає досить високому рівню іншої величини, що вимірюється. Зворотний зв'язок, навпаки, демонструє, що найвищим значенням першої величини відповідають найнижчі значення другої вимірюваної величини і навпаки. Після ранжування (присвоєння рангів) було проведено розрахунок коефіцієнтів Спірмена кожної з величин.

Висновки. Роблячи висновки за результатами дослідження, можна стверджувати, що у групі досліджуваних не виявлено проявів агресивної манери поведінки серед підлітків, попри великий відсоток акцентуєваних особистостей. Їм властива висока контактність, товариськість, балакучість. У конфліктних ситуаціях підлітки виступають як активною, так і пасивною стороною. Якщо і виникає суперечлива ситуація, то вона не переростає у відкритий конфлікт.

Спостереження, що було проведене під час дослідження, дозволяє нам говорити про можливі приховані, міжособистісні конфлікти, які більшість підлітків цієї групи не обговорюють, не розкривають і намагаються приховати. А малі підгрупи, які вони утворюють між собою, не витісняють одна одну. Це можна пояснити несформованістю особистості, власної думки, і, як наслідок, мінливою тактикою поведінки, яку можна розцінювати як пристосування.

Отже, у ході проведеного дослідження було виявлено основні види акцентуацій характеру, а також стратегії поведінки підлітків у конфліктних ситуаціях. Відповідно до виявлених особливостей поведінки підлітків нами було надано загальні рекомендації для учнів, їх батьків та вчителів, які є необхідними для профілактики та врегулювання конфліктів.

Таким чином, висунута на початку дослідження гіпотеза про те, що у підлітковому віці спостерігається підвищена конфліктність, яка супроводжується впливом акцентуацій характеру підтвердилася.

Перспективою подальших досліджень цієї теми може бути дослідження конфліктності підлітків з вираженими акцентуаціями характеру після проведення корекційних занять та тренінгів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богданцева І.П. Програма та поурочні методичні рекомендації для класів інтенсивної педагогічної корекції загальноосвітніх шкіл «Арт-терапія» 1-4 класи. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. 120 с.
2. Богданцева І.П. Становлення арт-терапії як засобу впливу на людину. *Наукові праці: Науково-методичний журнал*. Т. 153. Вип. 141. Педагогічні науки. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2011. С. 74-79.

3. Божович Л.І. Проблеми формування особистості / За ред. Д.Й. Фельдштейна. Харків, 2005. 455 с.
4. Жиліна О.В. Прояв типів акцентуацій характеру у юнаків та дівчат. *Журнал наукових публікацій аспірантів та докторантів*: веб сайт. URL: <http://jurnal.org/articles/2008/psih5.html> (дата звернення: 27.05.2022).
5. Леонгард К. Акцентуовані особистості: Монографія. К., 2001. 375 с.
6. Лисенкова І.П. Детермінанти емоційного розвитку дітей з когнітивними порушеннями: Дис. на здобуття ступення д.психол.н. за спеціальністю 19.00.08. – спеціальна психологія (053 «Психологія»). Інститут спеціальної педагогіки і психології ім. М. Ярмаченка. К., 2019.
7. Лисенкова І.П. Когнітивний підхід у дослідженні емоційної сфери. *Психологія і особистість: Науковий журнал*. 2018. № 2 (14). С. 59-69.
8. Лисенкова І.П. Теоретико-методологічні засади розвитку емоційної сфери дітей з когнітивними порушеннями: Монографія. Миколаїв: Ілліон, 2018. 324 с.
9. Личко А.Є. Типи акцентуацій характеру та психопатій у підлітків. К., 1999. 416 с.
10. Поліванова К.М. Психологія вікових криз: Навчальний посібник для студентів вишів. К., 2005. 184 с.
11. Самохвалова А.Г. Акцентуації характеру як фактор ускладненого спілкування підлітків. *Вісник КДУ. Психологія. Соціокінетика*. К., 2013. № 4. С. 47–53.